

Егер баланың сөйлеуі дұрыс болып, нерв жүйесінің әлсіздігі байқалмаса, қайта үйретуді ертерек бастаған жөн. Мұны абайлап жұмсақтап, бірте бірте қорықпай, жазаламай жүргізу керек. Бірақ баланың сөйлеуіне зер салып отыру қажет, тұтығудың азғантай белгісі байқалса қайтадан болуына жол берілмеуі керек. Дегенімен баланың өз еркімен қайта үйрену үлкен жетістікке жеткізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Мүмкіндіктері шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық – педагогикалық түзете қолдау көрсету туралы» заңы. – Алматы, 2005.
2. Өмірбекова Қ.Қ. Дыбыс айтылуын түзету. Учебно-методическое пособие Алматы: ҚБ ӘБЕО, 2008
3. Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / М.Ф.Фомичева, Т. В. Волосовец, Е. Н. Кутепова и др.; Под ред. Т. В. Волосовец.- М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 200 с.

УДК 376

<https://doi.org/10.53355/g8353-3132-8071-w>

ЗЕРДЕ БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жұматай А., 4 курс студенті

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: zhumataeva.aruka00@mail.ru

Зерде бұзылысы бар балалардың ауызша сөйлеу тілінің ерекшелігіне тоқталатын болсақ, онда оның қалыптасуы баяу темппен жүзеге асатыны және белгілі бір сапалық ерекшелікпен сипатталатындығын анықтаймыз.

Тірек сөздер: *Зерде бұзылысы бар балалар, ауызша сөйлеу тілі, сөздік қоры.*

Если остановиться на специфике устной речи детей с нарушениями интеллекта, то определим, что ее формирование осуществляется медленным темпом и характеризуется определенной качественной спецификой.

Ключевые слова: *Дети с нарушениями интеллекта, устной речи, словарный запас.*

If we focus on the specifics of oral speech of children with intellectual disabilities, we will determine that its formation is carried out at a slow pace and is characterized by certain qualitative specifics.

Key words: *Children with intellectual disabilities, oral speech, vocabulary.*

«Сөз ішінде ой тек қана анықталмайды, ол және істелінеді» (Л.С Выготский). Ойлау мен сөйлеудің арақатынас мәселесіне көптеген қызықты монографиялар арналған (Л.С.Выготский). Балалардың сөйлеуінің дамуы туралы қызықты шолулар С.Л Рубинштейн және Д.Б.Элькониннің кітаптарынан көруге болады.

Барлық осы зерттеулерде негізгі қызығушылық сөйлеудің мазмұнына, ойлау әрекеттерін орындаудағы және баланың мінез-құлқындағы рөлге бағытталған.

Бірақ сөйлеуді екінші жағынан-қозғалыс шеберлігі немесе анализаторлардың бірлескен іс-әрекеті нәтижесінде пайда болатын біліктілік ретінде қарастыруға болады. Әрине, бұл сөйлеуді талдаудың бір ғана аспектісі, оны басқалардан оқшауламай қарау керек. Бірақ бұл аспект ақыл-есі кем балалардың сөйлеуін қарастыру кезінде маңызды. 3-4 жастағы сау баланың сөздік қоры көп болады, оның белсенді сөйлеуі көбінесе дұрыс грамматикалық формулаға сәйкес келеді, ал фонетикалық сөйлеу біршама ерекше болады.

Бұл жаста ақыл-есі кем балаларда есту қабілеті де, сөйлеу қабілеті де дамиды. Олар түсініксіз және қарапайым дейді. А.А.Люблинская, Н.И. Жинкиннің айтуынша, сөйлеуді қалпына келтірудің негізгі себептері ми қыртысы функциясының әлсіздігі, барлық анализаторларда жаңа дифференциалды шартты байланыстың баяу қалыптасуы болып табылады. Сонымен қатар, жүйке процестерінің динамикасының жалпы бұзылуы, анализаторлар арасында үйлесімді динамикалық стереотипті орнатудың қиындауы айтарлықтай теріс әсер етеді [1].

Сөйлеудің дамымауы есту анализаторы саласындағы баяу дамып келе жатқан және тұрақсыз дифференциалды шартты байланыстың салдары болуы мүмкін. Бала ұзақ уақыт бойы айналасындағы адамдардың сөздерін түсінбейді, көптеген жаңа сөздер мен сөз тіркестерін қабылдамайды. Бала саңырау емес, ол ата-аналардың айтқан сөздерін естиді, бірақ өзіне бағытталған сөздерді ажырата алмайды. Мұндай бала тек кейбір сөздерді белгілей алады. Айналадағылардың сөзінен алынған сөздерді белгілеу процесі мүлдем басқа, өте баяу қарқынмен жүзеге асырылады. Бұл сөйлеудің жетілмеген және баяу дамуының себептерінің бірі емес [2].

Зерде бұзылысы бар балалар ұқсас дыбыстарды, әсіресе дауыссыз дыбыстарды, айыра алмайды. Мысалы: мұғалім оларға «бүршік» деген сөзді айтса, олар «пүршік» деп естуі мүмкін. Мектепке дейінгі жастағы балаларда жаңа сөздерді қайталау барысында байқалатын қателер, әдетте, айналасындағылармен айтылу кемістігі ретінде бағаланады. Бірақ мектепте, жазуға оқыту үрдісі кезінде оның қателері есту анализаторының жеткіліксіз дамығандығынан екендігі анықталады. Бала диктант жазғанда «қаздың» орнына «қас» деп жазады немесе «түн» деген сөздің орнына «дүн» деп жазады. Зерттеулер кезінде бұндай жағдайлар көптеп кездесті. Бұл феномендік естудің әлсіз дамығандығы дыбыстарды ауыстыруға әкеп соғады. Сонымен бірге, бұл сөздің дыбыстық талдауын қиындатады. Балаға, мысалы «құлпынай» сөзінде қандай дыбыстан кейін қай дыбыс тұрғанын анықтау қиын. Басқалардың сөйлеу тілінде танып білуге үйренді және өзіндік ауызекі сөйлеуінде де қолданады делік, дегенмен жазу барысында «құлпнай» деп жазуы мүмкін. Фонематикалық талдаудың әлсіздігінен ақыл ойы кем бала сөздердің жалғауларын нашар айырады, ал ол болса грамматикалық форманы меңгеруге кедергі жасайды. Бұның себебі сол жаңа дифференциалды шартты байланыстың баяу қалыптасуы. Мектепте оқу барысында бұл байланыс біршама жақсара түседі. Бірақ сөйлеу тілін сонша баяу меңгеру балалардың психикалық дамуына едәуір зақым әкелуі мүмкін.

Фонематикалық естудің жетіспеушілігі артикуляцияның, яғни сөзді айту үшін қажетті қимыл кешенінің баяу дамуымен күрделенеді [3].

Баланың барлық қозғалыстарының, оның ішінде сөйлеу аппаратының моторикасының дамуы мотор анализаторы саласындағы дифференциалды шартты-рефлекторлық байланыстың қалыптасу ерекшелігіне байланысты. Белгілі бір дыбысты нақты айту үшін қажет импульстар да өте дәл болуы керек.

Бұл мотор импульстарының дәлдігін екі түрлі түзетудің тіркесімі арқылы қамтамасыз етуге болады: есту арқылы түзету (бала дұрыс емес сөйлегенін естиді); бұлшықет сезімдері арқылы түзету (бала өзін дұрыс емес ауызша қозғалыстар жасағандай сезінеді). Ақыл-есі бұзылған балада түзетудің екі түрі де жетілмеген. Мидың қартаю патологиясымен және анализаторлар арасындағы байланыстардың баяу бекітілуімен кері байланыс пайда болады. Есту қабілетінің болмауы айтылымның жақсаруына кедергі келтіреді, ал айтылымның анық еместігі есту қабілетінің жақсаруына жол бермейді. Осылайша, анализаторлардың кідіруі және толық дамымауы олигофрениямен сөйлеудің тежелуіне әкеледі.

Сөйлеу қарым-қатынас құралы, ойлау және бекіту құралы болуы керек, ол дамымаған күйінде қалады. Олигофрениямен алғашқы жеке сөздер көбінесе 2-3 жаста, ал қарапайым аграмматикалық тіркестер 5-6 жаста пайда болады. Мектеп жасына қарай балалардың сөйлеу қабілеті дамымаған. Зерде бұзылысы бар балалардың сөйлеу тілінің

жетіспеушілігі танымал кеңестік психологтармен (А.Р. Лурия, М.Ф. Гнездилов, В.Г. Петрова) жан-жақты зерттелген.

Ең алдымен, көмекші мектептің кіші оқушыларының сөздік қоры құрдастарына қарағанда аз екендігі белгілі болды. Қалыпты жағдайда да анықталатын белсенді және енжар сөздік қордың арасындағы айырмашылық олигофрендерде өте жоғары болады. Олардың белсенді сөздік қоры ерекше тапшыланады. Зерде бұзылысы бар балалар жалғауларды, шылауларды, сын есімдерді, етістіктердің түр-түрін сирек қолданады [4].

Арнайы мектепте оқушының игерген сөздік қоры ұзақ уақыт толық емес болып қалады, өйткені оның қолданылатын сөздерінің көптеген түрлері шын мәнінде сөздік мағынаға сәйкес келмейді. Бұл факт қалыпты балада да кездеседі. Мысалы: дені сау кішкентай бала мысық сөзімен үй мысығын, жұмсақ аю ойыншығын және мамасының пальтосының жағасын да атауы мүмкін. Бастапқыда аға - бұл барлық еркек атауы, әкесінен басқа. Кейін бала аға сөзінің туысқандық мағынаға ие екендігін ұға бастайды. И.М. Сеченовтың анықтауы бойынша сөз бала үшін белгілі бір уақытқа шейін мағына емес, тек қандайда да бір заттардың лақап аты деген. Кейін жәймен оның мағынасын анықтай бастайды. Зерде бұзылысы бар балаларда лақап сөзінен мағыналы сөздерге ауысу өте ұзақ және қиын.

Арнайы мектептің 1 сынып оқушыларының грамматикалық сөздік реті шындыққа жанаспайды. Олардың фразалары қарапайым болып келеді. Балалар көбіне өздері құрастырған сөйлемдерді қолданады және ойларды жеткізуде қолданатын сөздерді таба алмай қиналады. Мектеп жасындағы зерде бұзылысы бар балалардың қалыпты балалар 3-4 жастарында қолданатын сөздік формалары сақталады, олардың көбі жағдайлық, ойдың мазмұнын толық ашпайтын сөздер ғана, сондықтан ол сөздер жағдайды білетін адамға ғана түсінікті болады. Нақты бір нәрсені айтудың орнына балалар көбіне есімдіктерді қолданады; оқиға болған орынды анықтап айтудың орнына олар «онда кетті» немесе «біз анда болдық» деп қана айтады [5].

Зерде бұзылысы бар балалардың ауызша сөйлеу тілінің ерекшелігіне тоқталатын болсақ, онда оның қалыптасуы баяу темппен жүзеге асатыны және белгілі бір сапалық ерекшелікпен сипатталатындығын анықтаймыз (А.К. Аксенова, К.К. Өмірбекова, К.Б. Бектаева т.б.). Зерде бұзылысы бар балалардың сөйлеу тілінің сұрақ-жауап формасы этапында ұзақ болады. Оларда өзіндік ауызша сөлеуге ауысуы көмекші мектептің жоғарғы сыныбына шейін созылады. Ауызша сөйлеу тілін белсендіру үрдісі кезінде зияты бұзылған оқушылар ересек адамның үнемі жетелеуін, жүйелі түрде көмек көрсетуін қажет етеді. Меңгеруге оңай болып табылатын сөйлеу тілінің формасы – жағдайлық сөйлеу тілі, яғни көрнекілікке немесе белгілі бір жағдайға сүйеніп сөйлеу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан республикасының 2011-2020 жылдары білім беру жүйесін дамыту бағдарламасын. 2011, 5-9б.
2. ҚР «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы заңы». 2002, 7-11б.
3. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку во вспомогательной школе. М, 2004, 362с.
4. Луцкина Р.К. Особенности развития устной и письменной речи учащихся вспомогательной школы в процессе обучения: Автореф ... кан. пед. наук. М, 1974, 17с.
5. Омирбекова К.К. Формирование связной письменной речи учащихся 4-х классов вспомогательной школы (на материале сюжетных картин): Автореф ... кан. пед. наук. М, 2005, 17 с.